

מי מפחד מירושלים

באומץ לב פיוטי יוצאת גוברין כנגד התקינות הפוליטית ומעלה את ירושלים על ראש שמחתה. שירה המשקפת תודעה יהודית-ישראלית במלוא חריפותה

אמרה ירושלים: מזמורים ושירים
מיכל גוברין
רישומים: אורנה מילוא
כרמל, 2009, 172 עמ'

גדעון טיקוצקי

לקראת חגיגות המאה לתל אביב פרסמה העירייה חוברת מהודרת שבה פירטה את האירועים המתוכננים לציון יובלה הכפול של העיר. החוברת, ככל האירועים הרשמיים, נשאה את השם "תל אביב יפו, שנת המאה". חדי העין הבחינו שהשם הזה מבקש לעקוף את הבעייתיות הגלומה בניסוח שתחבירו תקין ומתבקש יותר - "שנת המאה לתל אביב יפו" - שהרי משפט שכזה הוא שגוי היסטורית (יפו אינה בת מאה) ולכן עלול להמחיש את הפער בין שתי הערים שחוברת לקו יחיד. ואמנם כל הטקסטים שבוברת הקפידו להלך בין הטיפות - בין התפיסה הרשמית של שתי הערים בישות אחת, בלתי נפרדת כביכול (מתוקף החלטת הממשלה מ-1949), לבין המציאות בשטח - שבה תגה של העיר האחת אינה תגה של האחרת, בלשון המעטה.

בין שלל דברי הרהב היחצניים שבוברת בלט ביחוד המשפט הבא: "תל אביב יפו (... מייצגת את הישראלים שהיינו, שאנו היום והישראלים שנהיה". אם כך, להיות ישראלי פירושו להיות תל אביב, והקיום הישראלי האוטנטי מתמצה בגבולות העיר. כשם שהחוברת הזאת והחגיגות שבאו בעקבותיה פנו עורף ליפו, כך הן ביקשו במובלע לעמדם את תל אביב "השפוי", ה"אורורה" וה"תוססת" בתור הניגוד המחולט לעיר ה"הפכית" שלה - ירושלים.

על הניגוד הזה שבין שתי הערים נשתברו כבר הרבה קולמוסים, ודומה ששורשיו במודל שכיה בתרבות העולם, "בין שתי ערים" - למשל בין מוסקבה, עיר הפקידות המעונבת וכבדת משא ההיסטוריה לבין סנט פטרבורג הצעירה ממנה, החיונית והגורעת בפתיחותה; בין הבירה הכלכלית (דוגמת ניו יורק) לבין הבירה השלטונית (ושינגטון), וכן הלאה. כאשר מעינים בדבר

היטב, קל דווקא לצייר את נקודות הדמיון בין תל אביב לירושלים: כשתיהן מתרחש תהליך המוגנזציה מואץ של אוכלוסיית העיר, הדוחק את רגלי מי שאינו מושל בכיפה; כל אחת מהן היא כיום כלאיים של עיר ערבית ועיר יהודית; ושתיהן שביות בחלומן - בבריחה מעובדות אלה. אלא שבחברה הישראלית קל יותר לצייר את ירושלים בתור ה"אחר" של תל אביב ולהציג את התל אביביות כ"תו התקן" של הישראליות.

על רקע כל זאת וקל להבין כמה אומץ לב פיוטי גלום בספר שיריה החדש של מיכל גוברין, "אמרה ירושלים: מזמורים ושירים", שכבר בעצם שמו אין הוא "תקני": גם בירושלמיות המופגנת שלו וגם ביקתו הנאה אל הפאתוס. גוברין לא רק שאינה מחססת לכתוב על ירושלים, אלא שהיא גם מדובבת לא אחת את העיר ומדברת מפיה, כמין מזמורי תהלים מודרניים. ירושלים שכל כך הרבו לדבר על אודותיה, ולרוב כמין תאוות כיבוש זכרי (הגרמזת במוטו לספר), וזכה כאן להשמיע את קולה שלה בגוף ראשון, "בימים בהם שוב נשלפה העיר מפסוקי איכה" (עמ' 37) - בעצם ימי האינתיפאדה השנייה.

הקול שמעניקה גוברין לירושלים הוא צלול ואנושי, בכל המובנים, ומנגוד כליל להמולת העיר ולהתלהמות סביבה. הוא מזכיר בנימות את האחרון ב"שירי ציון" של לאה גולדברג, שירים שמתרחקים בכוונה מן המשמעויות הסמליות של העיר ומדגישים דווקא את הקולות הטבעיים הרחוקים בגוף הפתוח שלה. בנקודה הזאת נוצר מפגש מעניין בין שלושה משוררים ירושלמים: גוברין, גולדברג ואריה לודוויג שטראוס, משורר נפלא ונשכח (1892-1953). בספר שיריו העברי היחיד "שעות דור" (מוסד ביאליק, 1951) הוא ביקש ליצור מזמורי תהלים מודרניים - כמו גוברין, לימים. אחד משיירי ספרו נכתב לכבוד לאה גולדברג ומתאר כיצד היא הולכת בגוף הירושלמי הפתוח והשחון ומתמזגת בו, קשובה לכל קול וקול ("עיני אחת"). גם גוברין מרחיקה אל "הוויית הקוצים" שבפאתי העיר, אולם בניגוד לגולדברג אין היא מתנזרת מכתובה מפורשת על המתרחש בטבורה, נהפוך הוא: "מי מפחד מירושלים? / מי מתעב את ירושלים? / מי מקלל אותה בלבו ובפיו? / מי האומר מה לי ועיר הדוסים? / עיר המשוערים / עיר הדם והשנאה / עיר בה הלל הוקר רחף שלום / בין רסיסי זכוכית ובשר? // (...) קשה שנאת ירושלים / שלהבתה / מים רבים לא יכבה" (עמ' 9).

ירושלים של גוברין היא ממשית, "עיר קשה" כשם אחד השירים, אבל בה בשעה היא גם משל ליחסים שבין אדם למקום, תרתי משמע, ובעיקר ליחסים בין "המקום הקטן" לבין "המקום הגדול". בעזרת שני המונחים הללו הבחינו זלי גורביץ' וגדעון ארן בין המקום המידי, היומי, דוגמת

רחוב ירושלי במציאות העכשווית, לבין המקום שהוא רעיון וסמל, למשל ירושלים כישות יהודית-מיתית. שיריה של גוברין מתרוצצים רצוא ושוב בין ירושלים של "המקום הקטן" לזו של "המקום הגדול". התנועה הנמשכת הזאת מעמידה בספק את עצם ההימצאות במקום מסוים, את עצם הישיבה בירושלים: "ואולי לבסוף הגענו לירושלים / אחרי שנים של שליחת שורשונים / מבהלים אל תוך הסלע (...) // ואולי לבסוף הגענו / לירושלים אחרי שנים / בהן סרבנו לקבל פניה / הטמונים בעפר" (עמ' 42).

מן הבחינה הזאת, מהווה חלקו הראשון של הספר, שבו שירי ירושלים, מעין מפתח לחלקיו האחרים. כך למשל בחלק הבא, שעיקרו מחזור שירים על עמק יזרעאל, מחו געגועים אחר של המשוררת. כמו ירושלים, גם עמק יזרעאל הוא "לוקוס" (מקום שהפך לסמל) לא פחות מאשר מרחב ממש. העמק נתפס כחוד החנית של העשייה ההתיישבותית-ציונית בארץ, והועמד לא אחת כניגודו של ה"הר", הר הצופים והאוניברסיטה שעליו (המתח שבין שני המקומות הללו מניח את הרומן "שירה" של ענגון). עמק יזרעאל של גוברין הוא כל אלה, ובנוסף גם מקום אינטימי, הנקשר בויכרון האב, מחלוצי העלייה השלישית. וכמו בשרים על ירושלים, גם כאן נעה הדוברת בין "המקום הקטן" לבין "המקום הגדול" ובמקביל בין העבר לבין ההווה, וחודר חלילה: "האדמה זוכרת בחצרות קיבוץ יפו / שברי כלים וחלת אופן עזוב של נכדים / הנחפזים במאדה, 'חבל על הזמן' / חבל על דאבדך ולא משתכחין, / ובין חורבות מראקס בצל גדרות הסברס והשכחה / מבכים סרפדים את מות סיסרא" (עמ' 78). מרשים לראות כאן, בין השאר, כיצד התנועה הזאת במרחב ובזמן מוצאת את ביטוייה בלשון, כיצד בבית שירי אחד דרים בכפיפה אחת ציון סלנגי, משפט ארמי, שמותיהם של כפר פלשתיני, מכונית יפנית ודמות מקראית, וכל זאת בטבעיות גמורה ובהרחה חופשית.

בכך נקשר ספרה החדש של גוברין אל מכלול יצירתה - הספרותית והתיאטרלית (בעבר יצרה תיאטרון ניסיוני יהודי, בימה בכל התיאטרונים המובילים בארץ וזכתה בפרסים אחדים) את עשייתה מפרה תמיד המתח שבין המורשת היהודית לבין ההווה הפוסטמודרנית, הישראלית והקוסמופוליטית, והדבר בא לידי ביטוי לא רק בתכנים אלא גם בצורה. לשם המחשה, אחד מספריה הקודמים, "מעשה הים", הוא כעין מסכת תלמודית ובריבזון מסה ברוח דרידה, לוינס והרקונסטרוקציה. "אמרה ירושלים" הוא פרי ההילולים של כתיבתה, המשקפת באומץ תודעה יהודית-ישראלית במלוא חריפותה, מורכבותה ועושרה.

לספר נלווים רישומים מאת אורנה מילוא, אשר מקיימים דרשיה קשוב עם השירים וגם עומדים ברשות עצמם, וכן תקליטור ובו הקלטה של גוברין הקוראת מבהר משיירי הספר בהיטות ובריגשות. זהו כותר ראשון בסדרת שירה חדשה בהוצאת כרמל שעורכיה הם גוברין ומנחם לורברבוים, וגם מצד הפקתו המושקעת הוא מעורר הערכה רבה. ■